

Skilda lärohus

Några glimtar från ett nordiskt utbildningshistoriskt forskningsprojekt

Af Ingrid Nilsson og Håkan Andersson

Under de senaste åren har den utbildningshistoriska forskningen i Norden varit livlig och utvecklats. Ett uttryck för detta är att det nordiska forskningsutbytet varit omfattande och också att komparativa forskningsansatser gjorts. För oss från övriga nordiska länder har den framstående danska traditionen varit av stor betydelse, och då inte minst de erfarenheter som samlats på Institut for dansk skolehistorie.

Ett nordiskt komparativt forskningsinitiativ har i Sverige tagits av Birgit Rodhe, som startade projektet "Skilda lärohus – studier kring lärandets institutionella villkor i Norden och i England".¹ Syftet med projektet är att undersöka växel-spelet mellan privat och offentligt på utbildningens område i ett historiskt och geografiskt komparativt perspektiv. Forskare från Danmark, Norge, Finland och Sverige belyser skilda aspekter på relationen mellan utbildning organiserad i offentlig och i privat form. Projektets syfte är speciellt att fokusera förändringar i de historiska villkoren för undervisningsorganisering, att granska de övergångsformer mellan privat och offentlig undervisning som etablerats. I ett längre tidsperspektiv blir det många gånger möjligt att se hur vissa "lärohus" helt övergår från privat till offentlig form och vice versa.

Vi skall i det följande ge några glimtar från projektet genom att peka ut några frågeställningar vi intresserar oss för. Eftersom projektet fortfarande pågår finns ännu ingen sammanfattande analys – förhoppningsvis skall någon form av genomarbetad framställning publiceras i projektets slutfas om något år. Den intresserade läsaren kan få problemställningarna ytterligare belysta i två uppsatser av Birgit Rodhe i *Utbildningshistoria* 1988 och 1989. Vi kan också hänvisa till samlingsvolymen *Skilda lärohus* (Nilsson, I, red, 1989), där forskare från de fyra nämnda länderna medverkar med uppsatser inom ramen för projektets intresseområde.

De villkor för utbildning som vi funnit väsentliga kan analytiskt behandlas som ekonomiska, politiska, ideologiska och religiösa aspekter på utbildning. Vi skall i det följande ge några exempel på forskningsuppgifter som kan behandlas inom ramen för dessa principiella strukturer. Men först skall vi göra ett par terminologiska kommentarer.

Termen "privat", som vi med nödvändighet använder inom forskningsprojektet innebär en problematisering av vår forskningsansats. I ett historiskt perspektiv är det många gånger en komplicerad uppgift att klargöra, var gränsen mellan det privata och det offentliga går. Vårt "privatliv" är en modern företeelse, och privatägda samhällsbildningar med en tydligt offentlig framträdelseform blir vanliga då vi flyttar fokus några århundraden bakåt. Inte minst på skolans område är den historiska förändringen av begreppet "privat" påtaglig – i dag är en privatskola utan offentliga ekonomiska bidrag en raritet, medan å andra sidan många av de tidigare existerande privatskolorna vände sig till offentligheten och erbjöd den

skolgång, som kanske var den enda realistiska för barnen i de kringliggande områdena. Terminologin löses upp, och det blir nödvändigt att klargöra om "privat" avser ett juridiskt förhållande, eller om vi vill beskriva företeelser som primärt är ekonomiska, ideologiska eller politiska till sin karaktär. De svårigheter vi står inför, då vi vill granska "privatskolor" och privata utbildningsinsatser med en relevant och tydlig terminologi, blir än större av att begreppet ges nya dimensioner i vår egen tid. Just på skolområdet är det tydligt att utvecklingen under senare år inneburit en omsvängning. Nya skolformer i gränsområdet mellan det privata och det offentliga etableras i flera europeiska länder, tydligast i Storbritannien. Också i t ex Sverige ökar antalet skolor, som på olika vis tillåter privata intressen att spela en roll. En del av den offentliga sektor som är skolsektorn får en privatiserad karaktär, ibland en klar marknadskaraktär.

De snabba förändringar, som utbildningsväsendet genomgår i många länder innebär bl a att stora organisationsförändringar äger rum. Också i Norden märks detta, t ex genom den decentraliseringspolitik som verkat under snart ett decennium. Av allt att döma återstår ytterligare genomgripande strukturförändringar. För att forskningsmässigt inte överumpas av denna utveckling, är det nödvändigt att överge det *finalistiska* synsätt som dominerat så mycket nordisk skolforskning. Många gånger framstår grundskolan som det moderna samhällets skola, som den skolform, som tidigare skolformer till slut resulterat i, som den självklara slutpunkten för utvecklingen av den folkliga bildningstraditionen i Norden längs linjen folkskola – enhetsskola – grundskola. Denna fixering kan hindra dagens forskare att upptäcka? den mångfald som den historiska verkligheten egentligen erbjuder, vilket i sin tur kan försvåra forskarnas beredskap att uppfatta det föränderliga och dynamiska i dagens och morgondagens utbildningssituation.

Att studera olika finansieringsformer för skolor kan ge ett viktigt bidrag till kunskapen om hur förhållandet mellan privat och offentlig undervisning har utvecklats. I många länder har en stats-kommunal finansiering av skolor vuxit fram sent, medan kyrkor, filantropiska sällskap och enskilda personer var de som ursprungligen initierade skolor. Det är vidare ett faktum, att avsikten inte var att alla barn skulle gå i den framväxande offentliga skolan. De föräldrar, som hade ekonomisk möjlighet, förväntades sända sina barn till avgiftsbelagd undervisning av olika slag. Sent blev t ex den svenska folkskolan verkligen en skola för folkets barn, dvs också för de barn, som inte hörde till de allra fattigaste familjerna. Först mot slutet av 1800-talet började medelklassen skicka sina barn till folkskolan. För högre utbildning, och då speciellt av flickor, var privatundervisning vanlig långt in på 1900-talet.

Då det gäller skilda finansieringsformer för skolgång av olika varaktighet och betydelse, är det i ett lite längre tidsperspektiv möjligt att konstatera att en mångfald av former och kombinationer av former varit vanliga. Ibland kan det också vara så att det privatfinansierade initiativet antar en offentlig framträdelseform, som fallet är med bruksskolan. De historiska exemplen visar oss, att en mängd olika finansieringsformer är möjliga, och att dessa säger oss rätt lite om karaktären på skolans verksamhet – folkundervisning behöver inte vara statskommunalt finansierad, och den vänder sig inte heller självklart till hela folket.

Politiskt-ideologiska överväganden har självfallet den största betydelse för de frågor som fokuseras inom vårt forskningsprojekt. I vår samtid är frågor om privatskolor, statsbidrag till dessa och utrymme för föräldrainitiativ, alternativ-pedagogik och lokala utbildnings-

skemål några av skolpolitikens stridsfrågor och återkommande debattämnen. Inledningsvis kanske det kan vara på sin plats att något reflektera över vad det är i stridsfrågan som ständigt engagerar föräldrar, lärare och politiker. Varför finns det i samband med folkskolans nordiska 135-250-årsjubileer så starka önskemål om alternativ till den allmänna skolan?

De ideologiska konflikter som finns i ett samhälle tar sig gestalt inom utbildningen. Starka ideologier, och särskilt ideologier som i väsentliga avseenden avviker från samhällets etablerade ideologier, har ofta skolgrundande ambitioner. Ofta ingår en bildningssyn som en väsentlig beståndsdel i det ideologiska systembygget. En av de forskningsmässigt mest förbisedda pedagogiska miljöerna i det moderna samhället, idrottsrörelsen, är ett exempel på hur en stark ideologi i skolmässiga former (och allt oftare också i heltidsskolor) tagit hand om en stor del av de unga. Kanske idrotten som fostrande miljö och ideologi har ersatt de äldre folkrörelserna: arbetarrörelse, nykterhetsrörelse och frikyrkorörelse. Kanske också att idrotten i större utsträckning än dessa rörelser är skolgrundande.

En annan "rörelse" som är viktig ur det skolgrundande perspektivet är naturligtvis kvinnorörelsen i bemärkelsen de pionjärer som engagerade sig i flickskolor och samskolor. Flickornas skolgång var under lång tid beroende av privata insatser, i den mån den skulle sträcka sig utöver folkskolans minimikurs. Just vad gäller de privata flickskolorna och samskolorna exemplifieras tydligt förhållandet att en stark ideologisk övertygelse ofta är skolgrundande och ger bäraren den drivkraft som behövs för att utkämpa konflikten på utbildningens arena.

På många vis kan religionen ses som en speciell variation till de frågor som benämndes ideologiska i föregående avsnitt. Liksom sekulära ideologier bygger religioner upp system, inom vilka den enskilda människan ges en plats, och inom vilka de ingående beståndsdelarna förklaras med hjälp av varandra. Den enskildes liv ges en mening i relationen till världen, och, inom det särfall av ideologi som religion kan sägas utgöra, världen här och i evigheten.

Liksom i fråga om sekulära ideologier kräver religioner och konfessioner ofta skolverksamhet, barnverksamhet eller mission av sina anhängare. I flera konfessioner är just detta inslag ett av de mest bjudande kraven på de vuxna medlemmarna. Inte sällan är det just dessa inriktningar som sedan också blir skolgrundande, och som under starka yttre påfrestningar kan bibehålla och utveckla sina skolor.

Ett välkänt inslag i den svenska skolhistorien är de separatistiska och baptistiska vardagsskolorna, med början på 1860- och 1870-talet. Fram emot 1895 var dessa skolor praktiskt taget helt utplånade, vilket delvis sammanhänger med att de religiösa förhållandena i Sverige hade ändrats drastiskt efter konventikelplakatets upplösning. Också den häftiga striden om vilken katekesupplaga som var mest "renlärig" klingade efter hand ut. Baptistiskolorna kunde vara av mycket olika kvalitet, både beträffande lokaler, material och lärares utbildning. Många uppsplitande strider förekom lokalt mellan kyrkoherde och separatister/baptister. Trots hot om fängelse genomdrev de sina skolor.

Redan dessa glimtar från projektet ger vid handen, hoppas vi, att projektets tema berör centrala sidor av fenomenen skola och utbildning. I ett vidare perspektiv kan man också notera att projektets tema utgör en intressant skärningspunkt mellan ett utbildningshistoriskt forskningsintresse och aktuella förändringstendenser inom utbildningssektorn. Den nordiskt komparativa inriktningen ger därutöver en vetenskapligt sett fruktbar komplexitet

åt de utbildningshistoriska frågeställningarna, samtidigt som det nordiska i utbildningshistoriskt perspektiv kan aktualisera frågor om nordisk bildningstradition, och om dess substans och berättigande i ett Europa och i en värld i genomgripande omvandling.

I projektgruppen är givetvis alla deltagarna lika viktiga och var och en berikar på sitt sätt det gemensamma forskningsarbetet. Men samtidigt kan vi och vill vi utan omsvep framhålla att projektgruppens övriga medlemmar med speciell respekt och med speciellt intresse, lyssnar då Vagn Skovgaard-Petersen med djup och bred historisk sakkunskap och stringens, på ett anspråklöst och av nordiskt intresse färgat sätt, drar fram över pedagogikhistoriens fascinerande fält.

Noter

1. Projektet finansieras av NOS-S och är tre-årigt, 1989-1991. Professor Håkan Andersson vid Åbo Akademi i Vasa är projektledare och FD Ingrid Nilsson, Umeå universitet är koordinator och forskare inom projektet.

Några referenser med anknytning till projektet

- Andersson, H (1989). Skola och lärare i nordismens tjänst – de nordiska skolmötena 1870-1910. I *Utbildningshistoria 1989* (ÅSU 163).
- Andersson, H (1990). Pedagogik och nordism. Historiskt exempel och aktuell reflexion. *Forskning om utbildning 2*.
- Nilsson, I (1989) red. *Skilda lärohus*. Dialogos, Lund.
- Rodhe, B. (1986). *Offentlig skola och fristående undervisning. Ram för en komparativ och historisk undersökning*. Pedagogiska rapporter 43:1986. Pedagogiska institutionen, Lunds universitet.
- Rodhe, B (1987). *Houses of learning. The Example England*. Pedagogical Bulletin 10:1987. Department of Education, University of Lund.
- Rodhe, B (1988). Skilda lärohus. Ett forskningsprojekt om offentlig skola och fristående undervisning i Danmark, England och Sverige. I *Utbildningshistoria 1988*. ÅSU 162, Skara, 1988, s 138-157.
- Rodhe, B & Nilsson, I (1988). Engelsk storm kring skolreform. *Forskning om Utbildning*, 1.
- Rodhe, B & Nilsson, I (1990). Revolution från höger. *Forskning om Utbildning*, 1.
- Rodhe, B. (1989). Skilda lärohus II. Offentlig skola och fristående undervisning i internationellt perspektiv. I *Utbildningshistoria 1989* (ÅSU 163).